

Skákajúce guľôčky - model fázových prechodov a nestabilití (10 bodov)

Skôr ako začnete riešiť túto úlohu prečítajte si všeobecné pokyny, ktoré sa nachádzajú vo zvláštnej zložke.

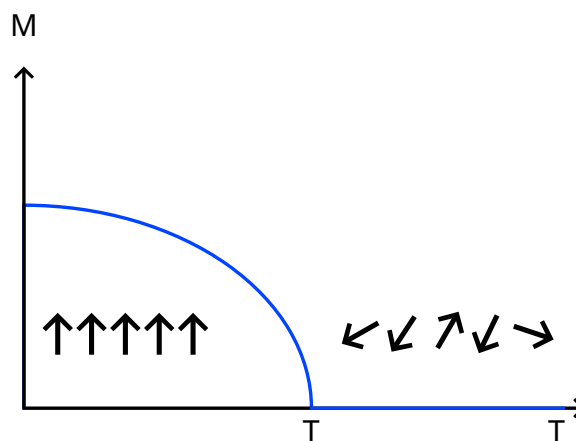
Úvod

S fázovými prechodmi sa stretávame v každodennom živote. napr. voda má tuhé skupenstvo - ľad, kvapalné a plynné - vodná para. Tieto odlišné stavy sú od seba oddelené fázovými prechodmi, pri ktorých sa menia kolektívne vlastností molekúl v danej látke. Fázový prechod je vždy spájaný s teplotou prechodu, pri ktorej sa mení daný stav látky, napr. teplota varu vody alebo teplota tuhnutia vody z nášho príkladu, ktorý sme uviedli.

Fázové prechody majú oveľa širší význam a vyskytujú sa aj v ďalších systémoch ako sú magnety a supravodiče. V týchto materiáloch sa pod teplotou prechodu makroskopický stav mení z paramagnetika na feromagnetikum a z normálneho vodiča sa stáva supravodič.

Všetky tieto fázové prechody môžeme opísať spoločne, keď si zavedieme tzv. parameter usporiadania. Napr. v magnetizme je parameter usporiadania spájaný s usporiadaním magnetických momentov atómov a ich vplyvom na celkovú magnetizáciu.

V tzv. spojitých fázových prechodoch, parameter usporiadania bude vždy rovný nule nad kritickou teplotou a pod ňou spojitě rastie ako to môžete vidieť na obrázku 1. Obrázok tiež zobrazuje pravidelné alebo nepravidelné usporiadanie individuálnych magnetických momentov pre magnet. V prípade feromagnetika pravidelné usporiadanie individuálnych magnetických momentov prispieva k vzniku makroskopickej magnetizácie, zatiaľ čo náhodné usporiadanie magnetických momentov v paramagnetickom stave vedie k nulovej makroskopickej magnetizácii.

Obrázok 1: Schematický obrázok teplotnej závislosti parametra usporiadania M pri fázovom prechode. Pod kritickou teplotou T_{crit} , parameter usporiadania rastie a má hodnotu rôznu od nuly, zatiaľ čo nule pri teplotách nad T_{crit} je rovný nule.

Pre spojitě fázové prechody parameter usporiadania pre teploty blízko fázového prechodu môžeme popísať mocninovým zákonom, napr. v magnetizme magnetizáciu M pod kritickou teplotou, T_{crit} , môžeme

popísať rovnicou

$$M \begin{cases} \sim (T_{\text{crit}} - T)^b, & T < T_{\text{crit}} \\ = 0, & T > T_{\text{crit}} \end{cases} \quad (1)$$

kde T je teplota. Čo je tiež prekvapujúce, že takéto chovanie je univerzálne: exponent tejto mocninatej závislosti je rovnaký pre veľa rozdielnych druhov fázových prechodov.

Úloha

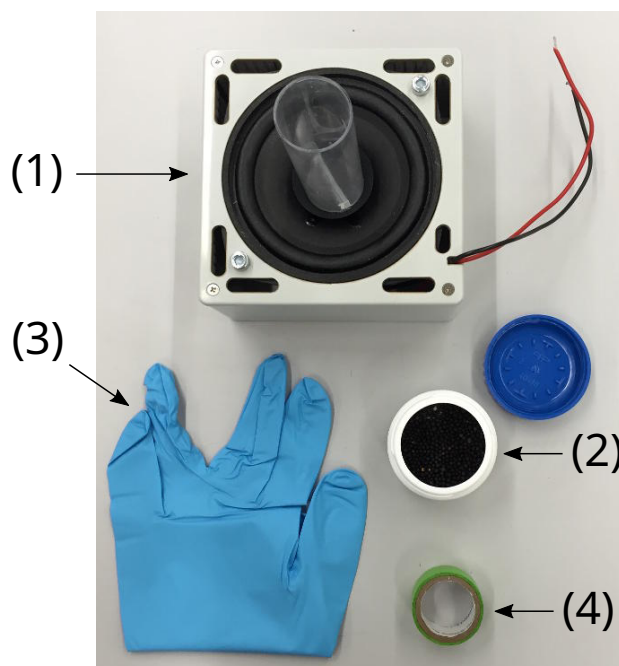
Budeme študovať jednoduchý príklad, a pomocou neho budeme vyšetrovať vlastnosti spojitých fázových prechodov. Napríklad ako nestabilita ovplyvňuje kolektívne chovanie častíc, a tak vyvolá fázový prechod a ako zmena makroskopického parametra závisí od excitácie častíc.

Bežne sa pri fázových prechodoch tieto excitácie vyvolávajú zmenou teploty. V našom prípade excitácia pozostáva z kinetickej energie častíc urýchlených pomocou vibrácií membrány reproduktora. Makroskopická zmena zodpovedajúca fázovému prechodu, ktorý študujeme, pozostáva z triedenia guľôčok (ich prechodu) z jednej polovice valca do druhej polovice. Obidve polovice sú oddelené medzi sebou nízkou prekážkou.

Na začiatku sú guľôčky v jednej polovici valca. Zvyšovaním amplitúdy kmitov reproduktora dosiahneme stav, keď guľôčky v oboch poloviciach valca budú rovnomerne rozdelené. To zodpovedá prechodu cez kritickú teplotu.

Vašou úlohou je určiť kritický exponent b vami študovaného modelu fázového prechodu.

Pomôcky

Obrázok 2: Ďalšie pomôcky pre tento experiment

1. Zostava reproduktora s plastovým valcom pripevneným na povrchu
2. Asi 100 guľôčok (v plastovom valci)
3. Rukavice
4. Lepiaca páska

Dôležité upozornenia

- Netlačte zboka príliš veľkou silou na plastový valec pripevnený k reproduktoru. Nedostanete náhradný kus ani v prípade odtrhnutia valca od reproduktora, ani v prípade poškodenia membrány reproduktora.
- Vypínajte reproduktor pokiaľ ho nepoužívate, šetríte si tým batériu.
- V tomto experimente budete odoberať 4 Hz signál pílovitého tvaru z výstupných svoriek pre reproduktor, ktoré sú na bočnej strane signálového generátora.
- Amplitúdu signálu pílovitého tvaru môžete nastavovať použitím pravého potenciometra označeného *speaker amplitude* (4). Jednosmerné napätie úmerné amplitúde signálu je na výstupe zdiery *speaker amplitude* (6) (vzhľadom na zdiery uzemnenia *GND socket* (7)). Čísla v zátvorkách odkazujú na obrázok signálového generátora vo všeobecných pokynoch.
- Membrána reproduktora je jemná. Dajte pozor, aby ste na ňu príliš netlačili v žiadnom smere, ani zvislo ani do strany.

Časť A. Kritická amplitúda excitácie (3,3 bodu)

Skôr ako začnete riešiť jednotlivé úlohy tejto časti pripojte reproduktor k zdierkam na boku signálového generátora (pozor na správnu polaritu). Vložte niekoľko (napr. **50**) guľôčok do valca pripevneného k reproduktoru a pomocou kúska gummy vystrihnutej z priložených rukavíc a lepiacej pásky zakryte vrch valca tak, aby z neho guľôčky nevylietavali. Vypínačom zapnite zdroj excitácií, pomocou skrutkovača otáčajte pravým potenciometrom, a tým meňte amplitúdu napätia na reproduktore. Potenciometer je označený ako *speaker amplitude* (4). Pozorujte rozdelenie guľôčok pri rôznych amplitúdach.

Prvou úlohou je určiť kritickú amplitúdu napätia excitácie tohoto prechodu. Určite to tak, že spočítate počet guľôčok N_1 a N_2 v obidvoch častiach valca (označte časti tak, že $N_1 \leq N_2$) ako funkciu zobrazovanej amplitúdy napätia A_D , čo je vlastne napätie merané na svorke *speaker amplitude* (6). Toto napätie je úmerné amplitúde signálu pílovitého tvaru, ktorý pohybuje reproduktorom. Urobte pre každé napätie aspoň 5 meraní.

Pomôcka:

- Aby ste mali guľôčky neustále vo zvislom pohybe použite amplitúdu napätia na svorke *speaker amplitude* (6) vyššia ako **0,7 V**. Začnite najprv s pozorovaním správania sa častíc pri pomalom zvyšovaní napätia bez počítania guľôčok. Je možné, že niektoré guľôčky sa prilepia elektrostáticky na dno. Také guľôčky nerátajte.

A.1	Zapíš svoje merania počtu guľôčok N_1 a N_2 v obidvoch poloviciach valca pre rôzne amplitúdy A_D do tabuľky A.1 .	1.2pt
A.2	Vypočítajte štandardnú (smerodajnú) odchýlku vašich meraní N_1 a N_2 a uveďte svoje výsledky do tabuľky A.1 . Zostrojte závislosti N_1 a N_2 ako funkciu zobrazovanej amplitúdy A_D do grafu A.2 , ako aj ich odchýlky (error bar).	1.1pt
A.3	Na základe vášho grafu určte kritickú zobrazovanú amplitúdu $A_{D,crit}$, pri ktorej sú si počty guľôčok N_1 a N_2 rovné po dostatočne dlhom čase ustálenia stacionárneho stavu.	1pt

Časť B: Kalibrácia (3,2 bodu)

Zobrazovaná amplitúda A_D odpovedá napätiu na reproduktore. Avšak fyzikálne zaujímavou veličinou je amplitúda A kmitov membrány reproduktora. Táto veličina hrá rozhodujúcu úlohu pri tom, ako silno sú guľôčky excitované. Aby ste ju určili potrebujete kalibrovať zobrazovanú amplitúdu napätia A_D . Aby ste určili amplitúdu A môžete použiť ľubovoľne pomôcky a náradie, ktoré máte k dispozícii.

B.1	Nakreslite svoje experimentálne zariadenie, ktoré používate na meranie amplitúdy excitácie A (v mm), t.j. amplitúdy membrány reproduktora počas jedného kmitu.	0.5pt
B.2	Určte amplitúdu A v mm pre dostatočný nameraný počet bodov, tj. zmerajte amplitúdu kmitov A ako funkciu zobrazovanej amplitúdy napätia A_D a merania zapíšte do tabuľky B.2 , ako aj ich neurčitosti.	0.8pt
B.3	Zostrojte graf B.3 z nameraných dát v úlohe B.2 vrátane neurčitostí merania (error bar).	1.0pt

B.4 Určte parametre priamky, ktorú ste preložili nameranými bodmi a určte kalibračnú funkciu $A(A_D)$. 0.8pt

B.5 Určte kritickú amplitúdu excitácie A_{crit} guľôčok (makových zrníčok). 0.1pt

Časť C: Kritický exponent (3,5 boda)

V našom modeli teplota odpovedá vstupnej kinetickej energii excitácie. Táto energia je úmerná druhej mocnine rýchlosti membrány reproduktora, tj. $v^2 = A^2 f^2$, kde f je frekvencia kmitania membrány reproduktora. Teraz budete študovať túto závislosť, aby ste mohli určiť exponent b mocninového zákona parametra usporiadania opísaného **rovniciou (1)**.

C.1 "Nerovnováha" daná vzťahom $\left| \frac{N_1 - N_2}{N_1 + N_2} \right|$ sa javí ako dobrý kandidát na parameter usporiadania v našom modeli. Táto veličina je rovná nule nad kritickou amplitúdou a rovná **1** pre malé excitácie. Určte tento parameter usporiadania ako funkciu amplitúdy A . Svoje výsledky zapíšte do **tabuľky C.1**. 1.1pt

C.2 Vyneste graf závislosti nerovnováhy $\left| \frac{N_1 - N_2}{N_1 + N_2} \right|$ ako funkcie $|A_{\text{crit}}^2 - A^2|$, **Graph C.2**, 1pt kde obidve osi sú logaritmické (log-log graf). Môžete použiť **Table C.1** pre svoje výpočty. Body grafu nevyzerajú, že by boli na priamke, ale napriek tomu použite lineárnu regresiu na prispôbenie vzťahu s kritickým exponentom.

C.3 Určte exponent b a odhadnite jeho neurčitosť. 1.4pt